

تقریر درس فقه: وقت تعلق وجوب زکات در غلات چهارگانه

۱. تبیین موضوع و تمایز دو زمان

در مبحث زکات غلات چهارگانه (گندم، جو، خرما و انگور/کشمش)، شرط اولیه این است که محصول روی درخت یا زراعت قائم بر اصول خود باشد و قبل از چیدن در ملک شخص قرار داشته باشد.

موضوع اصلی این جلسه تبیین دقیق وقت تعلق وجوب زکات و تمایز آن با وقت وجوب اخراج است:

- **وقت تعلق:** زمانی است که حق فقرا به مال تعلق می‌گیرد و مالک پس از آن نمی‌تواند تصرفاتی منافی حق فقرا (مانند بخشیدن یا تلف کردن کل مال) انجام دهد.
- **وقت وجوب اخراج:** زمان پرداخت زکات است که به اجماع فقها متأخر بوده و پس از درو کردن (حصاد) و چیدن (جذاذ) انجام می‌شود.

۲. اقوال فقها در وقت تعلق زکات

در این مسئله سه قول اصلی مطرح است:

۱. قول اول (قول مشهور / سید در عروه و علامه در مختلف):

- **گندم و جو:** هنگام انعقاد یا اشتداد حب (بسته‌شدن و محکم‌شدن دانه).
- **خرما:** هنگام اصفرار یا احمرار (زرد یا قرمز شدن میوه نخل/بُسر).
- **انگور:** هنگام انعقاد حب به صورت حصرم (غوره شدن).

۲. قول دوم (محقق حلی در شرائع و معتبر، ابن جنید اسکافی):

- ملاک، صدق واقعی و فعلی عناوین چهارگانه یعنی «حنطه»، «شعیر»، «تمر» و «ضبیب» (کشمش) است.

۳. قول سوم (تفصیل در انگور):

- در انگور، ملاک صدق عنوان «عنب» (انگور) است؛ نه غوره (حصرم) و نه کشمش (ضبیب).

۳. ثمرات و آثار فقهی اختلاف اقوال

اختلاف در زمان تعلق زکات، آثار عملی و فقهی مهمی به همراه دارد:

- **مسئله ارث (فوت مالک):** اگر مالک پس از غوره شدن یا زرد/قرمز شدن خرما بمیرد، بنابر قول مشهور چون زکات تعلق گرفته، ابتدا زکات از اصل ترکه خارج می‌شود و مابقی بین ورثه تقسیم می‌گردد. اما بنابر قول محقق، چون هنوز تمر و ضبیب نشده، زکات تعلق نگرفته است؛ لذا محصول بین ورثه تقسیم می‌شود و اگر سهم هیچ‌یک جداگانه به حد نصاب نرسد، زکات بر هیچ‌کدام واجب نخواهد بود.

- **مسأله معامله و ولی طفل:** اگر ولی طفل، زراعت یا نخل و کرم را پس از غوره شدن بفروشد، بنابر قول مشهور زکات قبل از فروش بر مال طفل تعلق گرفته (که البته بر طفل واجب نبوده) و خریدار تکلیفی ندارد. اما بنابر قول محقق، زمان تعلق زکات هنگام تمر و ضبیب شدن است که در آن زمان خریدار مالک بوده، لذا اگر سهم خریدار به حد نصاب برسد، پرداخت زکات بر عهده خریدار خواهد بود.

- **تغییر عنوان و مصرف (آبغوره کردن):** اگر باغدار پس از غوره شدن، تمام محصول را آبغوره کند و بفروشد، بنابر قول مشهور زکات به عهده او قرار گرفته است، اما بنابر قول محقق چون هرگز تبدیل به ضبیب (کشمش) نشده، اصلاً زکاتی واجب نمی‌شود.

۴. ضابطه محاسبه نصاب (شرط ۵ وسق)

در تمام اقوال اتفاق نظر وجود دارد که ملاک تحقق نصاب زکات (پنج وسق)، محاسبه وزن محصول در حالت خشک‌شده (تمر و ضبیب) است. یعنی حتی بنابر قول مشهور که وقت تعلق را هنگام غوره یا اصراف می‌داند، شرط تعلق زکات این است که محصول در صورت ماندن و خشک شدن، به حد نصاب ۵ وسق برسد.

۵. بررسی ادله و روایت سلیمان بن خالد

- **دلیل قول محقق و ابن‌جنید:** اصل عدم تعلق زکات (استصحاب) و برائت قبل از صدق عناوین حنطه، شعیر، تمر و ضبیب است.

- **بررسی روایت سلیمان بن خالد از امام صادق (ع):**

- **سند روایت:** شیخ طوسی در تهذیب از طریق مشیخه به «محمد بن علی بن محبوب» از «احمد بن محمد» از «الحسین بن

سعید» از «النضر بن سويد» از «هشام بن سالم» از «سلیمان بن خالد» نقل می‌کند که سندی کاملاً صحیح و معتبر است.

- **متن روایت:** لَيْسَ فِي النَّخْلِ صَدَقَةٌ حَتَّى يَبْلُغَ خَمْسَةَ أَوْسَاقٍ، وَمِثْلُ ذَلِكَ الْعِنَبِ حَتَّى يَكُونَ خَمْسَةَ أَوْسَاقٍ ذَبِيئاً.

- **استدلال به صدر روایت («لیس فی النخل»):** برخی استدلال کرده‌اند که تعبیر به «نخل» (به جای تمر) نشان می‌دهد زکات

به خرما روی درخت قبل از تمریت تعلق می‌گیرد. البته استاد اشاره می‌کنند این تعبیر به تنهایی کامل نیست و احتمال دارد برای احتراز از خرما ی خریداری‌شده یا ناظر به نصاب هنگام جذاذ باشد

- **استدلال به ذیل روایت («ومثل ذلك العنب...»):** حضرت موضوع را «عنب» (انگور) قرار داده و شرط کرده‌اند که کشمش آن

(ضبیب) به ۵ وسق برسد. اگر تعلق زکات منوط به ضبیب شدن بود، باید می‌فرمودند «لیس فی الضبیب صدقه». آوردن لفظ «عنب»

نشان می‌دهد تعلق زکات قبل از ضبیبیت (در زمان عنب یا حصرم) رخ می‌دهد.

۶. نقد اشکال محقق سبزواری و پاسخ شیخ انصاری

- **اشکال محقق سبزواری:** ایشان فرموده ظاهر عبارت «حتی یکون خمسة اوساق ضبیبا» این است که متعلق زکات بالفعل باید «ضبیب» باشد و تقدیر گرفتن «اگر ضبیب شود» خلاف ظاهر است.

- **پاسخ شیخ انصاری:** شیخ انصاری می‌فرماید فرد منصف درمی‌یابد که با توجه به سیاق کلام و قیاس با نخل (که در نخل هم ۵ وسق تمر مقدر است، چون خود درخت نخل ۵ وسق نمی‌شود)، تقدیر گرفتن عین ظاهر عرفی کلام است؛ یعنی در انگور زکات است اگر فرضاً کشمش شود و کشمش آن به ۵ وسق برسد.

۷. نتیجه‌گیری استاد

دلالت روایت سلیمان بن خالد بر قول مشهور و ردّ نظر محقق حلی و ابن جنید تمام است؛ چرا که ثابت می‌کند تعلق زکات قبل از تحقق بالفعل عنوان تمر و ضعیب صورت می‌گیرد.